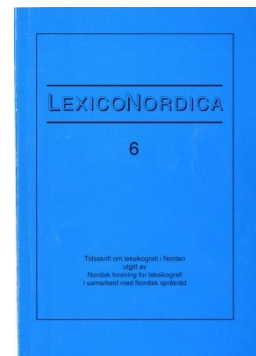

LexicoNordica

Titel: Lexinlexikonen och översättaren
Forfatter: Adolf Dahl
Kilde: LexicoNordica 6, 1999, s. 47-53
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Adolf Dahl

Lexinlexikonerna och översättaren

One of the new features of Lexin is the concept of a common data-base used to serve several dictionaries. Admittedly, this has been done before, but never without a certain amount of adaptation to each language. The use of a common data-base saves time and money. It stands to reason that this procedure inevitably has drawbacks as well. The author argues that the translators should have a more active role in suggesting improvements.

Another problem in Lexin is the presentation of compound words. The last elements in words are listed in places where they are hard to find, which means that they are effectively "lost" for the user. Cross classification is suggested as an improvement.

A third problem concerns the inclusion of new information in new editions of the Lexin dictionaries. The author points out the need for an editor who is responsible for the adaptation of new data (from different sources) to the original framework of the basic Swedish dictionary and who is also responsible for the proofreading.

Lexinprojektet har passerat tjugoförårsstreck, en så pass aktningvärd ålder att det borde få chans till förnyring. Under de år jag använt dessa ordböcker har jag också haft tillfälle att diskutera med andra användare, inte minst översättare av materialet. Intressant är då att konstatera att svårigheterna är i stort sett lika vilken språkgrupp man än befinner sig i. I det följande föreslår jag förbättringar som rör det svenska underlaget, principerna för översättning och den formella utformningen av de tvåspråkiga ordböckerna. Exemplet är hämtade från dels Svenska ord (3 uppl.), dels den svensk-engelska ordboken.

1. Sammansättningarna behöver rensas, förklaringarna/definitionerna omdisponeras

De begrepp som är svårast (både för översättaren och för läsaren) i Lexin är sammansättningarna. Det beror inte bara på att svenska språket är svårt just i denna kategori utan även på att Lexin omfattar vissa modebetonade sammansättningar med karaktär av dagsländor (*oljestopp, plåtschabrak*) eller rent grammatiska, vidare tekniska (*telefonrelä*) och allmänt svårbegripliga/luddiga/idiomanknutna begrepp (*vårutsäde, uppställningsplats, sakkunnigutlåtande, folkmun, aktivitetsstöd*) som ofta kräver förklaringar eller placering i en kontext.

Översättaren av det svenska underlaget i Lexin får rikligt med synonymer och förklaringar till sin hjälp, eller fullständiga satser som exemplifierar lexemen. Undantaget är kategorin sammansättningar som förklaras endast i de sällsynta fall de hänförs till samhällsord.

Sammansättningar är alltså en svår kategori, till exempel blir *hålla valvaka* upptaget under verbet *vakar* medan *oljestopp* uppfattas som en teknisk, ej ekonomisk term. Generellt är det ofta svårt att veta om det är egentlig eller överförd betydelse som skall översättas: *bergsprängare*, *blindskär*, *bländverk*, *bottenskrap*, *bullermatta*, för att ta exempel bara inom bokstaven B.

I den utformning som Lexin har idag motiverar man det faktum att *dammkorn* och *svampkorg* återfinns under K och inte D respektive S med att det inte är särskilt intressant att veta vad ett dammkorn är (sammansättningsledet är det som står i förgrunden). I så fall vore väl den radikala lösningen att utelämna översättningen enligt den modell som den somaliska versionen av Lexin ger?

Sammansättningarna är för närvarande inte klart åtskilda utan kan ofta resultera i samma översättning. Detta är störande. *Vaggvisa* står till exempel bredvid *vaggsång*, *vanvård* bredvid *vanskötsel* och *virvelvind* bredvid *virvelstorm*. Självklart har det ett värde för användaren att se detta sammanhang (som en del kallar rikedom) men det är ändå ett inte oväsentligt slöseri med utrymme. Den sofistikerade informationen *vanskötsel*=*mismanagement* och *vanvård*=*neglect*, *negligence* kan vara intressant men en ambitiös översättare riskerar skapa ett konstlat avstånd. Vidare kan man inte frånsä att det sker på bekostnad av "väl-förtjänta" och frekventa "grannar" som Lexin **inte** upptar – *vanartig*, *vanheder*, *vanlottad*, *vantolka* m.fl.

Överhuvudtaget borde fler nya sammansättningar (se t.ex. SAOL) få en plats i Lexin: *avboka*, *bingolott*, *fredsprocess*, *kameraövervakning*, *källsortera*.

Definitioner ger ett värdefullt stöd för översättningen av semantiskt avancerade begrepp, till exempel i ovanstående sammansättningar *plåt-schabrak*, *oljestopp*, där det uppenbarligen finns behov av letande för att få fram ett adekvat innehåll.

Däremot kan man ifrågasätta om till exempel *stol* behöver någon definition. Att förklara uppenbart enkla begrepp för en invandrare riskerar att uppfattas som förnedrande. Hittills har inte Lexin översatts till en språkmiljö där *stol* är okänt. Om det trots allt måste definieras bör det ske inom ramen för en strikt definitionsvokabulär, alternativt Lexins eget ordförråd. Om *stol* definieras som "sittmöbel med ryggstöd för en person", bör såväl *sittmöbel* som *ryggstöd* finnas med som uppslagsord, vilket de inte gör för närvarande. Både *stol* och *bord* bör i så fall få sina

svenska förklaringar (i den engelska versionen finns på *bord* ingen svensk förklaring, däremot verkar den svenska förklaringen ha ersatts med *piece of furniture*).

2. "Samhällsorden" behöver ges en stramare definition

Begreppet "samhällsord" har i Lexin fått en (alltför) vid definition. I inledningen till Svenska ord definieras de som "ord som behövs för att man skall kunna orientera sig i det svenska samhället". De uppfattas dock snarast som "ord med utförligare förklaring och sakupplysning", dvs. anknytningen till samhället är ej hundra procentig. Samhällsord återfinns dels i ord som är "namnliknande", till exempel *Domänverket*, dels som en kompletterande upplysning till ord som också ges en vanlig ordförklaring, till exempel *barnbidrag*. Detta något ostrukturerade sätt att definiera samhällsord gör att till exempel termer ur matematiken ingår, likaså sjukdomar som *allergi* och *diskbråck*, eller ämnesbeteckningar som *fosfor* och *lera*.

Vid definitionen av samhällsord bör termer som kan antas vara bekanta i målspråket ej upptas, däremot typiskt svenska institutioner. *Addition* borde inte vara samhällsord eftersom samhällsord skall ha en förankring i den svenska verkligheten, ej nödvändigtvis bara utgöra termer som *försäkringskassa* och *Korpen* utan även historiska företeelser som *sjuk-kassa*, eller maträtter som *köttbullar* och *strömming*. Kemiska ämnen eller jordarter kan ej uppfattas som specifikt svenska.

De organisationer som upptas bör spegla en viss systematik. *Arabförbundet* ingår i Lexin och det är kanske bra. Men det är svårt att inse varför *EU*, *EG*, *EES* och *Europarådet* ej ingår. En systematisk genomgång av dessa kategorier skulle också ge till följd att andra institutionella begrepp skulle komma in bland samhällsorden.

Ett typiskt exempel på termer med stark nutidsanknytning till invandrarnas verklighet är förkortningarna från arbetslivet/arbetsförmedlingen. De kan vara svåra för flera än invandrarna. Här bör följande termer finnas med: *ALU*–Arbetslivsutveckling, *LAK*–Lagen om arbetslöshetskassor, *OTA*–Offentligt tillfälligt arbete, *TAE*–Tillfällig avgångsersättning, *ASO*–Arbetslöshetskassornas samorganisation, *UBS*–Särskilt utbildningsbidrag, *SVUX*–Särskilt vuxenstudiestöd.

3. Ordlekar, vitsar och smeknamn bör utgå

När det gäller texter skrivna på svenska bör beställaren själv gå igenom texten innan den går till översättning. Då det finns möjlighet att redigera

texten (reklam, facktexter osv) bör beställaren undvika hänvisningar till sådana specifikt svenska förhållanden som läsare i andra länder inte kan förväntas känna till, ordlekar, slanguttryck etc, som kan vara svåra eller omöjliga att översätta.

Denna handfasta instruktion är tagen ur FAT:s (Föreningen Auktoriserade Translaterare) medlemsmatrikel, som även innehåller råd till beställaren. *I folkmun kallas katolska kyrkan i Göteborg hedendomen* är ett typiskt exempel på oöversättlig vits. I en litterär text skulle den ersättas med en vits vilken som helst (originalet visas ju aldrig), där tonvikten ligger på någon annan ordlek. Den lösningen kan översättaren av Lexin inte välja.

Mer eller mindre oskyldiga exempel som *att kalla läraren för Ägget* kan i en annan kultur uppfattas som mycket stötande (inte bara för att öknamn på lärare är portförbjudna utan också därför att *ägg* ofta har en bibetydelse, till exempel i serbokroatiska betyder det i jargong *testikel*).

Namn kan normalt inte översättas. Exempel som *han kallas för Lillen – he is called Lillen* eller *Slottsskogsvallen – Slottsskogsvallen* skapar lätt en desperat känsla hos översättaren som inte kan göra annat än att upprepa vederbörande namn, inte tota ihop något fantasifullt på målspråket.

4. Den svenska basen behöver moderniseras och ideologin anges

Den svenska bas som utarbetades på sjuttioalet kan inte längre sägas vara aktuell, även om marginella ändringar och tillägg gjorts under projektets gång. Ord bortfaller eller förändras (till exempel *Domänverket* och *folkbokföring*) men tillkommer också. SAOL12 upptar till exempel *mörka, populist, race, raken, snoa, stylist, tölt, ultimatum* men de saknas i Lexin.

Det är viktigt att ha en ideologi i frågan om normeringen av svenskan. Här har Lexin ett ansvar i och med att de flesta invandrare företräder en preskriptiv språksyn. I och med att en dataordlista integreras i materialet kommer nu en preskriptiv aspekt in (de engelska termerna har hamnat i bakgrunden). Detta bör förklaras/motiveras.

5. Den "bästa" översättningen måste kompletteras med även den "nästbästa"

Det traditionella vad gäller lexemuppdelning är att målspråket bestämmer hur uppdelningen sker. Om *fri* i engelska kan användas för *skuldfri*, *skattefri*, *smärtfri* och *snöfri* är motivet för att dela upp det i 1. *free of debt* 2. *free of tax* 3. *free of pain* 4. *free of snow* inte obefintligt men dock svagt eftersom risken är liten att hamna fel om man kan *debt*, *tax*, *pain* och *snow*. Däremot finns det all anledning att ta med *fri utsikt* – *unrestricted view*, *fritt vatten* – *open water* osv.

Lexemuppdelningen enligt modell 1. *problemfri* 2. *fri kvinna* 3. *fritt inträde* är däremot relaterad till svenskan och detta slår igenom vid översättning. Här måste man vid översättning till exempel till serbokroatiska anstränga sig för att variera *fri* som i alla tre fallen egentligen bör vara *slobodan*. Att låta målspråket bestämma uppdelningen är klart att föredra därför att man då får en adekvatare information.

Att *kork* både betecknar ämne och flaskpropp av samma ämne är tämligen vanligt, därför är följande indelning av *kork* ur engelskans synvinkel överambitiös:

1. *lätt material som består av bark från korkeken* – ***cork***
2. *flaskpropp (av kork)* – ***cork***

I översättarinstruktionerna ingår restriktivitet med att ge synonymer. Grundprincipen skall vara att "välja bästa ord". Som en handfast regel för att få ner antalet synonymer kan den fungera men den bör kompletteras. Resultatet kan annars bli svåra avgränsningar och störande förenklingar.

I slaviska språk finns både latinskt alfabet och kyrilliskt alfabet, och båda har egna beteckningar i serbokroatiska (*latinica* respektive *cirilica*). På Balkan är alfabetet inte bara en fråga om skrivkunnighet utan i vissa fall ett politiskt ställningstagande. Att i sådana fall inte bara tvingas rangordna översättningarna utan rent av göra ickespråkliga uteslutanden (alltså välja antingen *latinica* eller *cirilica*) är att begära (för) mycket av en översättare.

Orden *ankdamm* och *slagpåse* kan användas både i bokstavig och överförd bemärkelse. En översättare kan knappast ta ställning till vilket som är mest frekvent (= "bäst"). Första ingivelsen måste vara att återge både bokstavig och överförd betydelse, vilket nu inte sker i Svenska ord. Nya användningar kommer också. Ordet *ombord* kan avse båt men allt oftare flygplan. Och så vidare.

6. Kontakten källspråk – målspråk

De svenska definitionerna och parafaserna av ord och fraser är ibland väl invecklade. När de översätts till målspråket kan resultatet bli mindre lyckat.

en vacker dag ("en gång i framtiden (då man inte är förberedd)") one fine day ("some time in the future (when one is not prepared)")

Den gamla anekdoten om den förtörnade latinlärarens tillsägelse "Och om dig, Pelle, har jag, då du, då jag, på grund av iråkad förkylning, högt nös, brast i skratt, fått en högst ofördelaktig uppfattning" kommer osökt upp när man ser dessa invecklade nätverk i en ordbok som ju trots allt är tänkt för många läsovana personer.

Fler "blandade exempel": *hacka på* ("ständigt kritisera") *någon* – pick on ("constantly criticize") *sby*, *hart när* ("nästan") (*omöjligt*) – well-nigh ("almost") (impossible), *vem som helst* ("vem som vill (av er)") *får försöka* – anyone ("all those (of you) who wish") can have a go, (*inte värd*) *ett ruttet lingon* ("värdelös") – (not worth) a fig (bean, damn) ("worthless").

Blandningen av parenteser, citattecken, källspråk/målspråk och förklaringar blir svårläst och borde förenklas. Detta är en åtgärd som översättaren kan vidta under förutsättning att det tas in i hans/hennes instruktioner för översättning. Ovanstående bör utan olägenheter kunna kortas till en konventionell lösning utan att något väsentligt faller bort:

en vacker dag – one fine day

Det är däremot viktigt att stilsorterna hålls i sär. Om samma fonter används både för källspråk och målspråk blir intrycket förvirrande, ibland obegripligt. Följande exempel saknar all information även om man söker på *klipper* resp. *clipper*:

clipper /klip:er/ see klipper clipper

Det finns egentligen två svårigheter i ovanstående "blandade exempel". Först och främst är de svårlästa eftersom man inte översiktligt ser hur delarna hänger samman. Men det är också långtifrån säkert att språk inordnar sig till parallella exempel så prydligt som i engelska. Det blir alltså omöjligt att utföra dessa strukturer när de inte motsvarar varandra i förhållandet 1:1.

Den grammatiska informationen får inte hamna på fel språk. I nedanstående exempel i Sv-En är den förvirrande:

hon /hon:/ henne pron.

she (indicates a female individual) *used in the declined form as an object and after a preposition*

koppor /2kåp:or/ subst.

hudutslag med blåsor **pox** plural; *mainly used in compounds*

7. Grammatiken inklusive syntaxmarkeringarna behöver ses över

En särskilt kategori i lexinordböckerna är de formaliserade konstruktionsuppgifterna, särskilt vid verben:

<A korar B till/som x>

han *korades* till segrare – he was named the winner

Definitionsmässigt symboliserar *x* saker vilket gör symbolerna svår-förståeliga. Distinktionen levande-ickelevande är väsentlig t.ex. i slaviska språk (ackusativformen har olika ändelser). Att inte kategorisera *segrare* som person verkar än mer förbryllande än i svenskan.

Det vore nyttigt med en automatisk kontroll i programmet så att beskrivningen av ett och samma ord blir enhetlig när det förekommer flera gånger i materialet. Ordet *slarvsylta* bör till exempel ha samma böjningsangivelse som ordet *sylta*, dvs. *-an -or*.

Översättarna bör hylla principen om utbytbarhet i satsstrukturerna. Nominalfras bör återges med nominalfras osv. Om till exempel ett particip översätts med en nominalfras har man släppt efter på lexikografisk praxis och gjort användaren förvirrad för att inte säga missledd (bättre då ändra på den svenska sidan):

villkorligt frigiven – *conditional release, release on probation*

Liksom annat metaspråk bör ordklassangivelse alltid översättas (den skall ju förstås av en som har målspråket som modersmål). Det bör alltså inte se ut som här i Sv-En:

konst *konsten konster* subst

Bättre vore:

konst *konsten konster* noun

Litteratur

SAOL12 = *Svenska Akademiens ordlista*. 12 uppl. Stockholm: Norstedts 1998.

Sv-En = *Svensk-engelskt lexikon*. Stockholm: Norstedts 1997.

Svenska ord = *Svenska ord med uttal och förklaringar*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts 1992.